

הרב יעקב הילדסהיים

חובות הציבור בביצוע עסקאות ממוניות

בעסקאות רבות שנעשות בין שני צדדים, אחד הצדדים או שניהם אינם אנשים שמייצגים את עצמם בלבד, אלא קבוצת אנשים, כגון מנהל מפעל או חנות שיש להם כמה שותפים, מנהל מוסד חינוכי שאינו בבעלות פרטית או ראש ועד בית וכדומה. יש לעיין מהו הדין אם הזמנת המוצר או הזמנת השירות נעשו על ידי נציג 'ציבור' ללא מעשה קניין, ואחר כך הנציג או הציבור רוצים לחזור בהם. השאלה היא: האם יש להם רשות לחזור בהם מן העסקה, כיון שלא היה קניין ולמרות דין 'מחוסר אמנה'¹, או שמא אין הם רשאים לעשות זאת. יש גם לדון מהו דין ה'ציבור' אם ליחיד אין דין 'מחוסר אמנה', לדוגמה: המוסד הזמין טכנאי, ואחר כך התברר שיש אדם שמוכן לעשות להם את העבודה בחינם: אם מקרה כזה אירע לאדם יחיד, הדין זהה לדין 'תרי תרעי' (שני שערים, אם השתנה השער לדוגמה), ואותו אדם נחשב אנוס, והוא רשאי לחזור בו. אך אם מזמין השירות הוא נציג ציבור, כגון נציג ועד בית או נציג מפעל, יש לדון אם גם הוא יוכל לחזור בו. דיונונו יעסוק בגופים ציבוריים שאינם גופי שלטון, שכן יש פיקוח על גופי השלטון, וידוע מראש שכל עוד לא נעשו הפעולות הרשמיות לביצוע הקניין, כגון פרסום מכרז וכדומה, אין תוקף להתקשרות ולעסקה. בעסקה עם גוף שלטון שני הצדדים רשאים לחזור בהם, אם לא מולאו דרישות החוק וההנחיות המקובלות.

א. שו"ת הרא"ש ו'הגהות מרדכי' - דבר שנעשה ברבים אין צריך קניין

בשו"ת הרא"ש (כלל ו' ס"א) מובא:

...ראובן שתבעו שמעון בשביל מס גלגולת וקרקעות, והוא השיב שהקהל פטרוהו זה כמה שנים... ובאו עדים מפורעי המס, והעידו, שהיום כמה שנים, עבר לוי דרך כאן ופייס בעד ראובן לקהל, שיפטרוהו ממס גלגולת וקרקעות, ונתרצו לו. ושאלתיך כבר אם תנאי זה קיים בדיבורם...
תשובה. כבר השבתי לך, שבכל דבר שהקהל, או טובי העיר שנתמנו מדעת הקהל, מסכימים, אין צריך קנין ולא שטר, אלא דבריהם ככתובין וכמסורין דמו...
...

1. שנפסק בשו"ע (ח"מ סי' ר"ד ס"ז) 'הנושא ונותן בדברים בלבד הרי זה ראוי לעמוד בדבורו... וכל החוזר בו... הרי זה ממחוסרי אמנה ואין רוח חכמים נוחה הימנו'.

בתשובת הרא"ש התחדש שיש חילוק בין ציבור ובין יחיד בנוגע לדיבור שיש לו השלכה ממונית, כגון פטור ממס. בדרך כלל צריך לעשות קניין לדיבורים כאלה, כדי לתת להם תוקף. אבל אם דיבורים אלו נאמרו על ידי באי כח הציבור, הם ברי תוקף למרות שלא נעשה קניין.

וב'הגהות מרדכי' על מסכת בבא מציעא (פ"ו אות תנז-תנח) כתב:

כל דבר שנעשה בפני שבעה טובי העיר ואפילו בפני ג' אין יכול לחזור, דאין דומה מעשה רבים למעשה יחיד. ורבים הם שלשה... ולכן נהגו שכל דבר הנעשה ברבים אין צריך קניין במקום שיחיד צריך קניין. ושלשה טובי העיר חשובים כמו כל העיר... וכל דבר תנאי וקניין די בג' טובי העיר... גרע ממתנה, דאם היו אומרים לאדם אחד אנו רוצים ליתן, אינם יכולין לחזור, דהוי ליה לגבי רבים מתנה מועטת (= שנפסק בשו"ע חו"מ סי' ר"ד סע' ח, וכדלקמן)... אין יכול לחזור אפילו יחיד...

ב'מרדכי' מבואר שנהגו להחשיב דבר שנעשה ברבים כאילו נעשה בקניין. ומדבריו גם משמע שבין אם הרבים הם בעלי המעשה ובין אם הדבר נעשה בפני רבים, המעשה נקרא 'דבר הנעשה ברבים'. ועלינו לברר את השאלות האלה:

א. מהי הסיבה לדין זה?

ב. האם קיימא לן בו כשיטת ה'מרדכי'?

ג. האם מדובר גם על קניין שמהווה העברת בעלות או רק על קניין שמהווה התחייבות מדין שעבוד הגוף?

ד. מיהו ה'ציבור' המדובר: האם כל שלושה אנשים שנעשו שותפים נחשבים 'ציבור' או רק אנשים שמייצגים ציבור?

1. מדוע הרבים אינם צריכים קניין?

בשו"ע (חו"מ סי' רד סע' ח-ט) נפסק בעניין 'מחוסר אמנה':

(ח) וכן מי שאומר לחבירו ליתן לו מתנה, ולא נתן, הרי זה ממחוסרי אמנה. במה דברים אמורים, במתנה מועטת, שהרי סמכה דעתו של מקבל כשהבטיחו. אבל במתנה מרובה אין בה חסרון אמנה שהרי לא האמין זה שיתן לו דברים אלו עד שיקנה אותו בדברים שהם נקנים בהם. (ט) יש מי שאומר שאם רבים אמרו לאדם אחד ליתן לו מתנה, אינם יכולים לחזור בהם, אפילו אם היא מתנה מרובה.

וביאר הסמ"ע (שו"ע, שם ס"ק יד):

שאם רבים אומרים לאדם אחד כו'. מפני שבזה סמכה דעתו דלא יחזרו בו הרבים, גם מפני שאינו מגיע על כל אחד כי אם דבר מועט.

בטעם הראשון מבואר שיש סמיכות דעת של היחיד שהרבים לא יחזרו בהם, ולכן הם אינם יכולים לעשות זאת. והטעם השני, שכבר הוזכר ב'מרדכי', הוא שאין דין 'מחוסר אמנה' בדבר מועט. בראשונים מבואר טעם נוסף: לראשי הקהל יש כוח של בית דין, וכדלקמן. בעניין 'רשאי בני העיר להסיע על קיצתן' (בבא בתרא ח ע"ב), מובא ב'מרדכי' (בבא בתרא פ"א אות תפ; שם אות תפב):

פירש רבינו תם שנעשית הקיצות מדעת כל טובי העיר, וטובי העיר הוו כחבר עיר וכל כמיניה. ופירש ר"ם הטעם, דטובי העיר הוי בעירם למה שהובררו כמו גדולי הדור בכל מקום. כמו שגדולי הדור הפקרום היה הפקר בכל מקום למיגדר מילתא ותקנתא, כך טובי העיר היה הפקרום הפקר... אם הובררו טובי העיר מתחילה להנהיג קהלם בכל דבר, אפילו יחיד שביררו, מה שעשה עשוי בתקנת הקהל, ויפתח בדורו כשמואל בדורו...

מדבריו מבואר שלנבחר הקהל יש סמכות ממונית על ממון הקהל, כשם שיש סמכות לגדולי הדור להפקיר דבר מה, כשהם רואים צורך בכך. כלומר, בחירת ראשי הקהל נחשבת בתור הקנייה כביכול של כל נכסי הקהל, כדי שיעשו בהם כראות עיניהם לתועלת הקהל, ולכן אין הם צריכים קניין. כך מובא גם בשו"ת הרשב"א (ח"ה סי' קכו): '...שרוב כל העיר ועיר אצל יחידיהם, הם כב"ד הגדול אצל כל ישראל...' וכך ה'לבוש' (חו"מ סי' רסג סעי' ו) פסק להלכה:

...קהל שפטרו אחד ממסים, פטור בלא קניין, וכן כל דברי הקהל אינם צריכים קניין, דהוי כאילו נעשו בבית דין, ומה שנעשה בפני בית דין אין בו חזרה... יש להעיר שאף על פי שבתשובות אלו מדובר על היחס בין ראשי הציבור ובין הציבור שמינה אותם ולא בין אנשים אחרים, מכל מקום מדברי הפוסקים והמפרשים משמע שהם למדו מדברי הראשונים, שיש לבית דין כוח גם כלפי ציבור שאינו נתון למרותם. לכן, אם ראשי הקהל אמרו שיעשו דבר מה, יש לאמירתם תוקף זהה לאמירה שנעשתה בקניין. ונראה שההסבר לדין זה מוזכר בסיום דבריו של ה'מרדכי' (שהובאו לעיל), המקור לדין זה: 'ולכן נהגו שכל דבר הנעשה ברבים אין צריך קניין במקום שיחיד צריך קניין...'. מלשונו 'ולכן נהגו...' יש ללמוד שאף על פי שיש סברא לחלק בין הסמכות שיש לנציגי ציבור ביחס לציבור שנמצא תחת מרותם לבין הסמכות שיש להם ביחס לציבור שאינו נמצא תחת מרותם, בכל זאת נהגו שכל הדברים שנעשים בציבור אינם צריכים קניין. וכך כתב בשו"ת 'ציץ אליעזר' (חט"ז סי' נ) 'אודות תוקף החלטות ותקנות ציבור של חבר עיר ובני העיר':

ברם יש להבין עצם הדין הזה, מדוע שדברי הקהל ונבחריו אין צריך קניין וכל מה שמחליטים נחשב ככתוב ומסור. דלכאורה הוא מילתא בלי טעמא. אם לא שנסביר... דהוא מטעם מנהג. דמכיון דנהגו כן הקהל די בכל אתר ואתר, נקבע הדבר כקניין, שלא יוכלו מעתה לחזור בכל מה שמחליטים.

2. האם קיימא לן כשיטת ה'מרדכי'?

לעיל הובא פסק ה'שלחן ערוך' בנוגע לרבים שהבטיחו לתת מתנה. השאלה היא על דברים אחרים שנאמרו על ידי ציבור: האם גם להם יש תוקף של אמירה שנעשתה בקניין? ה'בית יוסף' (חו"מ סי' שלד) הביא את דברי ה'מרדכי' דלעיל, וגם 'דרכי משה

2. וכן כתב בשו"ת הרשב"ש, סי' תקסו, ובתשובות נוספות, וכן כתב החזו"א, בבא בתרא סי' ד ס"ק כב.

הקצר' (חו"מ סי' שלג אות ה) פסק אותם להלכה. וכן נפסק בדברי הרמ"א (חו"מ סי' כב סעי' סא) על פסק ה'שלחן ערוך' בעניין קבלת עד או דיין קרובים או פסולים, וזה לשונו: מיהו אם הם ממונים בעיר או טובי העיר, לא יכול לחזור, כי כן נוהגים דכל מה שאדם מקבל לפני ראשי העיר, שלא יוכל לחזור בו (תשובת מיימוני סוף שופטים)...

ומבואר שם בסמ"ע (ס"ק יב) ובש"ך (ס"ק יב), שיסוד דין זה הוא על פי דברי המרדכי דלעיל. ברמ"א (חו"מ סי' קסג סעי' ו, בסוף ההג"ה) גם נפסק ש'כל דברי הקהל אינן צריכין קנין'. ובשו"ת רמ"א (סי' נ) גם פסק על יסוד דברי 'הגהות מרדכי' אלה, שאם ציבור מינה רב, אין הם יכולים לחזור בהם, כיון שאי אפשר לחזור מדבר שנעשה ברבים או מדבר שנעשה על ידי שלושת טובי העיר. גם בחידושי רבי עקיבא איגר³ על פסק השו"ע (שם) הובאו דברי המרדכי, שאם בעל הבית שכר פועל, והפועל כבר משך את כלי האומנות, אין בעל הבית יכול לחזור בו. ומבואר שרבי עקיבא איגר למד משיטת המרדכי, שאף על פי שבעל הבית יכול לחזור בו משכירות הפועל כל עוד הפועל לא התחיל במלאכתו, אם רבים שכרו את הפועל, הם לא יוכלו לחזור בהם אף על פי שהפועל עוד לא התחיל במלאכתו. מן האמור משמע שבאופן עקרוני קיימא לן להלכה כשיטת המרדכי, ולכן באמירת רבים אין צריך קניין.⁴

ב. מהו הדין אם דברים שאינם צריכים קניין נעשו בציבור?

יש לברר מהם הדברים שעליהם נאמר שאם הם נעשו בציבור, הם אינם צריכים קניין. לדוגמה, ברור שלהעברת בעלות גם ציבור צריך מעשה קניין: אם נציגי ציבור אמרו שהם מקנים דבר מסוים לפלוני, הקניין לא חל ללא מעשה קניין. דין זה נלמד מהלכה פסוקה בהלכות מכירה לרמב"ם (פ"א ה"א; שו"ע, חו"מ סי' קצט סעי' א):

המקח אינו נקנה בדברים, ואפילו העידו עליהם עדים. כיצד, בית זה אני מוכר לך... ופסקו הדמים ורצה הלוקח ואמר קניתי, ורצה המוכר ואמר מכרתי, ואמרו לעדים הוו עלינו עדים שמכר זה ושלקח זה, הרי זה אינו כלום וכאילו לא היו ביניהם דברים מעולם, וכן בנותן מתנה ומקבלה.

בנושאי כליו של הרמב"ם לא הובאה שיטה שסוברת שאם מדובר בציבור שמוכרים או נותנים מתנה - הדין ישתנה. לכן, ברור שגם אם ציבור ימכרו או יקנו דבר מה, צריך שיעשה מעשה קניין לצורך העברת הבעלות. וכן כתב בשו"ת 'בית יצחק'⁵ בעניין זה:

3. חידושי רע"א לשו"ע, חו"מ סי' שלג סעי' א ד"ה בד"א שלא הלכו.
4. יש לציין שבשו"ת 'דברי מלכיאל' (ח"ד סי' ל סוד"ה ומה שטען) למד שנידון זה נתון במחלוקת ראשונים.
5. שו"ת בית יצחק לרבי יצחק שמעלקס, חו"מ סי' סא.

'אבל שימכרו קרקע בלא קנין, לא שמענו מפי הפוסקים...'. מכאן נראה שאין דין זה עוסק בקניין שמהותו העברת בעלות, אלא בקניין שמהווה שעבוד הגוף, קניין שמחייב לקיים את הדברים שנאמרו על ידי הציבור. ובנידון זה מצאנו מחלוקת בין הפוסקים, וכדלקמן.

1. נתיבות המשפט - אין צריך קניין רק לדבר מצווה

בעל 'נתיבות המשפט' (סי' שלג, ביאורים סוף ס"ק א) הביא את הדין הנ"ל, והעיר: והנה הד"מ [סעיף ג'] כתב דשלושה ששכרו מלמד, דא"צ קנין, דכל מילי דרבים אין צריך קנין. ומהתימה שלא הובא זה בכל פועלים, ששלושה ששכרו פועל דאין יכול לחזור. ואפשר דדין זה אינו (= בכל דבר, אלא) רק במלמד שהוא דבר מצוה, ודמי קצת לנדר שהודר ברבים ועל דעת רבים.

לפי 'נתיבות המשפט' אין דין כללי שאומר שדבר שנעשה ברבים אינו צריך קניין, אלא הוא נאמר רק בדבר מצווה, כגון ששכרו מלמד שילמד תורה. עם זאת, יש פוסקים שחלקו על מסקנתו והגדירו גדרים אחרים, וכדלקמן.

2. משפט שלום למהרש"ם - צריך קניין רק באמירת טובי העיר

בספרו 'משפט שלום' (חו"מ סי' רד סעי' ט) דן המהרש"ם מבערזאן בדברי 'נתיבות המשפט' ושלל את מסקנתו שדין זה אמור רק בנוגע לקניין לדבר מצווה. טענתו היא, שממקור הדין מ'הגהות מרדכי' מבואר שדין זה אמור רק בנוגע לשלושת טובי העיר ששכרו דבר מה לצורך הרבים, ולא בנוגע לכל שלושה אנשים. מסקנת דבריו היא, שיש לחלק בין שני דינים:

א. הדין שציבור אינו יכול לחזור בו אף על פי שלא עשה קניין, לא נאמר על כל שלושה בני אדם, אלא דווקא על שלושת טובי העיר, שעשו מעשה לטובת אנשי העיר.
ב. לעומת זאת, דין 'מחוסר אמנה', כלומר היכולת לחזור מהתחייבות למרות שאין רוח חכמים נוחה מכך, ייתכן שנאמר על כל שלושה, כלומר: אם שלושה אנשים הבטיחו לתת מתנה מרובה, דינם כדין יחיד שמבטיח לתת מתנה קטנה - אין ראוי שיחזור בו מהבטחתו, כיוון שהצד השני סומך על דבריו.

גם בשו"ת 'אפרקסיה דעניא'⁶, בשו"ת 'ציץ אליעזר'⁷ ובשו"ת 'להורות נתן'⁸ חלקו על 'נתיבות המשפט'. לפי דברי רבי יצחק אלחנן⁹ ושו"ת 'ראשי בשמים'¹⁰, זהו הדין במתנה אבל לא במכר. בשו"ת 'באר יצחק'¹¹ דן על עיר שרוצה לסלק את השו"ב (= שוחט ובודק) שלה כדי שיוכלו להשיג שליח ציבור הגון, והשו"ב מעכב את סילוקו כיוון שכבר הוחזק בתפקידו. ובתשובתו כתב:

6. אפרקסיה דעניא לר' דוד שפרבר (רבה של ברשוב ברומניה), ח"א סי' נט.
7. שו"ת ציץ אליעזר, חט"ז סי' נ.
8. שו"ת להורות נתן לר' נתן גשטטנר, ח"ט חו"מ סי' נ.
9. שו"ת באר יצחק, סי' ג.
10. שו"ת בשמים ראש, סי' צא.
11. שו"ת באר יצחק לר' יצחק אלחנן ספקטור מקובנה, יו"ד סי' ג.

...די"ל דאף דדברי הקהל א"צ קנין, עכ"ז לא עדיף מקנין גמור, דקיי"ל דהיכא דצד א' יכול לחזור דאז אף הצד הב' ג"כ יכול לחזור, כדקיי"ל בנתן מעות ולא משך הפירות, דאף הלוקח יכול לחזור בו. ואף דנעשתה משיכה במעות של הלוקח, עכ"ז כיון דהמוכר יכול לחזור, משום דהא לא נעשה קנין בהחפץ הנמכר, אף הלוקח יכול לחזור... א"כ ה"ה בזה, דאף דדברי הקהל א"צ קנין, מ"מ כיון דהיחיד היינו הש"ץ יכול לחזור בו, משום דהא לא התחיל במלאכה, לכן אף הקהל יכולים לחזור. והא שדברי הקהל א"צ קנין, מיירי היכא דהקהל נתנו מתנה להיחיד ולא היכא שנותנים מחמת מכירה ושכירות...

בדבריו מבואר שבדין שדברי הקהל אינם צריכים קניין, יש חילוק בין מתנה למכר: אם נציגי הציבור אמרו שיתנו מתנה, הם אינם יכולים לחזור בהם, אבל אם אמרו שימכרו או שיקנו - רשאים לחזור בהם. וכעין דבריו כתב גם בשו"ת 'ראשי בשמים'¹².

3. הגדרה נוספת של רבי יצחק אלחנן – הדין הוא בדברים שאין הקהל נוגע בהם
בספרו 'נחל יצחק' (סי' כב) כתב רבי יצחק אלחנן גדר אחר בנידון זה: מכיוון שיסוד הדין שראשי הציבור אינם צריכים קניין הוא מדין בית דין חשוב (וכפי שכבר הובא לעיל), לכן הוא תקף רק בדברים שאין ראשי הציבור נוגעים בהם, אבל אם הם נוגעים בדבר, כגון שהקהל קנה דבר מה לצרכיו, אין להם תוקף של בית דין. ולעומת זאת, אם הדבר שעסקו בו היה צורך מצווה, אין הם נחשבים נוגעים בדבר כיוון ש'מצוות לאו ליהנות נתנו', ולכן אף אחד מן הצדדים אינו רשאי לחזור בו.¹³ הנפקא מינה בין שתי התשובות היא קניית חפצי מצווה בדיבור או מכירתם בדיבור על ידי ראשי הציבור: לטעם הראשון אין זה נחשב קניין, ולטעם השני - נחשב קניין. לעניות דעתי נראה לנקוט לדינא כטעם השני, שמסתמך על תוקף הקהל כבית דין, שכן כך מבואר בדברי הראשונים והאחרונים שהובאו לעיל.

4. שו"ת בית יצחק – טובי העיר יכולים למכור קרקע ללא מעשה קניין
בשו"ת 'בית יצחק' (רבי יצחק שמעלקס, חו"מ סי' סא) חידש בעניין זה: ...הגם דבתשובות מיימוני (שופטים סי' י') כתב דבטובי העיר שפסקו אפי' בקרקע, מהני אפי' בלא קנין, זה דווקא בטובי העיר שפסקו, מטעם הפקר ב"ד, משא"כ בשמכרו רבים בלא טובי העיר, צריכין קנין.
מדבריו למדנו שקניין של טובי העיר מהני בלא מעשה קניין, כיוון שהוא נחשב שהפקירו את הקרקע כביכול והצד השני זכה בו.¹⁴

12. שו"ת ראשי בשמים לר' משה יואל הכהן גוריון מק"ק אניקסט, סי' צא.
13. שם בענף ב', הסתמך על שו"ת 'נודע ביהודה', קמא חו"מ סי' כ, שכתב שבדבר שהם נוגעים בו, הם אינם נקראים טובי העיר. ובשו"ת 'דברי שלום', חו"מ ח"א סי' לו, דחה את הראייה מדברי הנודע ביהודה.
14. מדבריו מבואר שהוא סובר שכוח הפקר בית דין אינו רק להפקיע אלא גם להקנות, ולא כפי שכתב בעל 'מחנה אפרים', הל' מכירה, קנין משיכה סי' ב' ד"ה איברא.

5. ה'חזון איש' - ייתכן שהדין תקף רק בנוגע לתקנות שנעשו לטובת כלל הציבור
ה'חזון איש' (בבא בתרא סי' ד ס"ק כב) דן כיצד לפי שיטת ה'מרדכי' התחייבות אנשי
העיר כלפי המלמד אינה צריכה קניין, ובדבריו מבואר שאם שוכר יחיד שכר את
הפועלים, קניין השכירות חל בתחילת עבודת השכיר, ואם השוכרים הם ציבור, קניין
השכירות חל כבר מזמן דיבורם. ומדבריו משמע שהדין שדבר שנעשה בציבור אינו צריך
קניין מצטמצם רק לקניין פורמלי, כגון שכירות פועלים, ובו תחילת העבודה נחשבת
מעשה קניין שלאחריו אי אפשר לחזור מן העסקה, ובו יש לאמירת ראשי הקהל תוקף
של אמירה שנעשתה בקניין.

ג. הגדרת 'ציבור' בדין זה

יש לדון מהי הגדרת 'ציבור' בנוגע לדין שרבים אינם צריכים קניין. ה'בית יוסף' (חו"מ סי'
שלד אות ד) כתב בשם ה'מרדכי':

וכתוב עוד שם (סי' תנז), רבים שהשכירו מלמד, אין יכולים לחזור בהן אף על פי
שעדיין לא התחיל במלאכה אם אינו מוצא להשכיר עצמו במקום אחר, שכל דבר
שנעשה בפני שלשה אין יכולין לחזור בהם.

מן הלשון שכתב 'שכל דבר שנעשה בפני שלשה...', בלא להזכיר שדין זה תלוי בדין טובי
העיר וכדומה, נראה שהוא סובר שכל שלושה נחשבים 'ציבור' שאינם יכולים לחזור
מדיבורם, כיוון שדיבורם נחשב כדיבור שנעשה בקניין. כך יש ללמוד גם מדברי ה'דרכי
משה' (חו"מ סי' שלג אות ה), שכתב בסגנון זה, והם הובאו גם בחידושי רבי עקיבא
איגר.¹⁵ לעומתם, ב'שלחן ערוך הרב' (חו"מ הל' מכירה ומתנה סעי' ג) נפסק:

ורבים שאמרו לאדם אחד ליתן לו מתנה, אפילו היא מתנה מרובה, יש בה חסרון
אמנה, כי לגבי רבים המתנה מרובה היא כמתנה מועטת ליחיד. ואם היו בהם **שלשה**
ראשי הקהל, מן הדין אינן יכולים לחזור בהם, שכל מעשה הקהל אין צריך קניין.

בדבריו מבואר שבנוגע ל'רבים' סתם, הצד למנוע מהם אפשרות חזרה מן ההבטחה לתת
מתנה הוא מדין הבטחה ל'מתנה מועטת', שהחוזר בו נחשב 'מחוסר אמנה', אך בנוגע
לשלושת ראשי הקהל נאמר שאמירתם נחשבת 'מעשה הקהל', ועליו נאמר שאין הוא
צריך קניין.

מדבריו משמע בבירור שלשלושה אנשים סתם אין תוקף של ציבור לעניין הצורך בקניין
לדיבורם. נראה שגם 'שלחן ערוך הרב' מבאר את דברי ה'בית יוסף' וה'דרכי משה' דלעיל,
ש'שלשה' סתם הם שלושה שמייצגים ציבור, וכמשמעות דברי ה'מרדכי' - המקור
לדבריהם - שכתב שרבים אינם צריכים קניין אם שכרו מלמד. בשו"ת 'להורות נתן'¹⁶
ביאר את לשון ה'מרדכי', ולהלכה כתב שללושה שותפים ששכרו מלמד או פועל ודאי
צריכים קניין כמו יחיד. ומה שכתב ב'הגהות מרדכי' הנ"ל, שמלמד ששכרוהו שלושה

15. חידושי רע"א לשו"ע, חו"מ סי' שלג ס"א ד"ה בד"א שלא הלכו.

16. שו"ת להורות נתן, ח"ט סי' נ.

אנשים אין צריך קניין, היינו ששלושה אנשים שכרו את המלמד בשם אנשי העיר. חידושו של ה'מרדכי' הוא, שגם אם לא שכרוהו כל אנשי העיר יחד אלא רק שלושה שכרוהו לצורך אנשי העיר, שכירות זו נחשבת כמו שכירות של רבים, הואיל ושלושת טובי העיר הם שלוחי כל העיר.

1. דין 'חברה' או 'מוסד' לעניין זה

עדיין יש לברר מהו דין 'חברה' בכלל ו'חברה בע"מ' בפרט, וכן מהו דין מוסד חינוכי בבעלות פרטית או ציבורית, בעניין זה, כיוון שאלו אינם 'ציבור' או 'קהל' מצד אחד, ומצד שני הם גם אינם 'יחידים'. ב'פסקי דין ירושלים' (ח"ה עמ' קפג) דנו לגבי סמכותו של מנכ"ל הישיבה למכור מנכסי הישיבה. ואב בית הדין הרב ברוך יצחק לויין כתב שיש הבדל בין הישיבות: אם הישיבה נוסדה על ידי יחיד או יחידים בתמיכת הציבור, יש להם דין 'יחידים', וכל מעשה שנעשה צריך קניין והסכמה של כולם, ואם הישיבה נוסדה על ידי הציבור, יש לה דין 'קהל', ולכן יש למנכ"ל סמכות להחליט החלטות ודבריו אינם צריכים קניין. לדבריו יש להוסיף את דברי רבי יצחק אלחנן שהובאו לעיל: הדין שקהל אינו צריך קניין אמור בדבר שבו לראשי הציבור יש תוקף של בית דין, ושאינן להם נגיעה בו. לפי זה, גם אם במקרה מסוים אין צורך בקניין מבחינה עקרונית, אם לממונים יש הנאה אישית בדבר, אין להם תוקף של בית דין, ולכן דבריהם צריכים קניין. לאור האמור נראה שלראשי 'חברה' שמטרתה הפקת רווחים כספיים, אין דין ראשי הקהל שדבריהם אינם צריכים קניין, כיוון שוודאי שהם נוגעים בדבר ולכן אין להם תוקף של בית דין. גם אין ראוי שהאנשים היחידים שבאים אתם במגע יסמכו על דבריהם, כיוון שמטרתם היא לקדם את שגשוגה הכלכלי של החברה ולהפיק רווחים כספיים וכיוצא באלו.

סיכום

1. הפוסקים פסקו להלכה את דברי ה'מרדכי' שציבור אינו צריך קניין.
2. הסיבות לדין שציבור אינו צריך קניין ואינו יכול לחזור בו הם:
 - א. היחידים סומכים עליהם שיעמדו בנאמנותם, ולכן נחשב שהקניין נעשה על פי דיבורם.
 - ב. דיבורם נחשב כדיבור שנעשה בפני בית דין.
 - ג. דין זה אינו אמור בהעברת בעלות ממונית, ובה אין לדברי הציבור תוקף מעשה קניין.
 - ד. לפי 'נתיבות המשפט' הדין אמור רק לדברי מצווה, כגון: אם רבים שכרו מלמד ועדיין לא נעשה הקניין, אין הם רשאים לחזור בהם.
 - ה. המהרש"ם חולק על 'נתיבות המשפט' וסובר שדין זה אמור גם בדברי הרשות, וכן כתבו בשו"ת 'אפרקסיה דעניא' ובשו"ת 'ציץ אליעזר'. המהרש"ם הוסיף שהדין תקף רק לאמירת טובי העיר שעשו לטובת אנשי העיר.
 - ו. לפי רבי יצחק אלחנן ושו"ת 'ראשי בשמים', הדין תקף רק אם הקהל נתן מתנה ליחיד,

- ולא אם הוא מכר או השכיר דבר מה, כיוון שבפעולות אלו הוא יכול לחזור בו, כשם שהיחיד יכול לחזור בו.
7. הגדר השני שכתב רבי יצחק אלחנן הוא, שיסוד הדין שהקהל אינו צריך קניין הוא מן הדין שראשי הקהל נחשבים בית דין חשוב. לכן, הדין אמור רק אם הם אינם נוגעים בדבר, כגון שהם אינם נהנים ממנו או אם הוא דבר מצווה שלא ניתן להנאה.
8. אם הקהל דיבר על מכירת דברי מצווה או קנייתם, יש נפקא מינה בין שני גדריו של רבי יצחק אלחנן, ונראה לנקוט להלכה לפי הגדר השני.
9. בשו"ת 'בית יצחק' הביא מ'תשובות מיימוניות' שטובי הקהל יכולים למכור בלא קניין, והסביר שהקניין חל מדין 'הפקר בית דין הפקר'.
10. מדברי 'חזון איש' משמע שדין זה אמור רק בנוגע לקניין פורמלי, כגון קניין שנחשב לתחילת עבודת השכיר וכדומה, ובו גם בלא קניין הציבור נחשב שהשכיר התחיל בעבודה, ואין הציבור יכול לחזור בו.
11. ב'שלחן ערוך הרב' כתב שדין זה אמור רק לראשי הקהל ולא לשלושה שותפים, וכן משמע מדברי המהרש"ם, רבי יצחק אלחנן ושו"ת 'להורות נתן'.

מסקנות להלכה

- א. ציבור או נציגיו אינם יכולים להקנות או לקנות ללא מעשה קניין.
- ב. יש לנקוט כשיטות שחולקות על 'נתיבות המשפט' וסוברות שהדין שציבור אין צריך קניין אמור בין לדבר מצווה ובין לדבר הרשות. כלומר, הקניין חל על כל הדברים, ויש עליהם שעבוד הגוף שמקיימם.
- ג. אם נציגי ציבור אמרו שיתנו מתנה, הם אינם יכולים לחזור בהם, על אף שלא עשו קניין על כך.
- ראשי מוסד ציבורי שהזמינו טכנאי לדוגמה, ואחר כך התברר שיש טכנאי אחר שמוכן לעשות להם את העבודה בחינם - אף על פי שאם היה קורה כך לאדם בודד, הדין היה כדין 'תרי תרעי', ואותו אדם היה נחשב אנוס שרשאי לחזור בו, מכיוון שבמקרה כזה מדובר במוסד ציבורי, הדין הוא שדיבורם נחשב קניין, ולכן הם אינם רשאים לחזור בהם (על פי 'חזון איש').
- ד. ועד בית או הנהלת מוסד שבבעלות פרטית שהזמינו שירות או מוצר וסיכמו דברים בעל פה ובלא קניין, אין דיבורם נחשב מעשה קניין על הזמנתם, כיוון שהם נוגעים בדבר ואין להם תוקף של בית דין (על פי רבי יצחק אלחנן).
- ה. ראשי מוסד חינוכי או אנשי ועד בית כנסת שהזמינו ריהוט ואחר כך רוצים לחזור בהם, נראה שלא יוכלו לעשות זאת, כיוון שאין ראשי המוסד נוגעים בדבר, שהרי ההזמנה לא הייתה לצרכיהם הפרטיים, ומה גם שמדובר בדברי מצווה. לכן, להזמנתם יש תוקף של מעשה בית דין, והוא נחשב מעשה שחל בקניין (על פי הנ"ל).
- ו. ראשי מפעל ייצור שסיכמו על קנייה או מכירה, אין להם תוקף של בית דין, וסיכומם בעל פה אינו נחשב קניין.